

ФИНАНСОВИЯТ КОНТРОЛ В БЪЛГАРСКАТА ЕКЗАРХИЯ В ЦАРИГРАД ДО 1913 ГОДИНА

Емил Евлогиев

Дипломиран експерт-счетоводител

Регистриран одитор

Ключови думи:

Финансов
контрол

Българска
екзархия

Княжество
България

Привременен
правилник за
вътрешното
управление в
Българската
екзархия

Устав за
управление на
Българската
екзархия

Резюме

Възстановяването на Българската православна църква през националния 19-и век безспорно е първото официално признаване на българската езиково-културна общност като самоопределяща се и самостоятелна нация в рамките мултиетническата Османска империя¹. След издаването на фермана от 1870 година най-значимото събитие през 1871 година е свикването на Църковно-народния събор, който на 14.05.1871 година приема Екзархийския устав. Същият е представен за одобрение на османското правителство (Високата порта). Такова одобрение обаче никога не е получено!

По-късно, през месец септември 1875 година, е потвърден и изпратен за приложение в Екзархията т.нар. „Привременен устав“, състоящ се само от 4 члена, почти приповтарящ финансовата част от изготвения по-рано проект на Екзархийски устав. При отпечатването му обаче му е променено наименованието в „Привременен правилник за вътрешното управление в Българската екзархия“². С него дейците на Екзархията вече можели законно да събират приходите и да отчитат и контролират разходите си.

Тъй като Българската екзархия (макар и османска държавна институция) финансово е била издържана след 1879 година от Княжество България, още през 1881 година екзарх Йосиф предлага проект за „Правилник за начина, по който би се харчили занапред отпуснатите пари за училищата извън Княжеството“.

¹ В Сборник „Религиозни институции и национална идентичност на Балканите (XIX – XX век), София, 2021, изд. БАН, стр. 9.

² Пак там, стр. 41.

ВЪВЕДЕНИЕ

Целта на настоящата публикация е да бъде проследен както вътрешният, така и външният последващ финансов контрол над финансовата дейност на Екзархията. Представени са и констатациите в четирите акта за ревизии, проведени в периода 1906 – 1908 година от специално изпратена от София комисия.

Този въпрос досега не е бил предмет на самостоятелно научно изследване.

МЯСТОТО И РОЛЯТА НА БЪЛГАРСКАТА ЕКЗАРХИЯ

Българската екзархия е общонационална институция с безспорна роля в новата ни история. Един от най-големите ни църковни историци, Христо Темелски, пише за нея: „Българската екзархия станала фактически първата международно призната национално-политическа институция, която способства във висша степен за консолидиране на българската нация“³.

Йордан Желев я определя като „първата легитимна общонационална институцията в модерната история на България“⁴. Интерес представлява фактът, че още на 18 декември 1860 г. е провъзгласена официално Българската уния. Професор Светослав Елдъров разглежда утвърждаването на този акт от Светия престол и от Високата порта като събитие, което води до признаването на българите като отделна религиозно-народностна общност в Османската империя – булгар католик миллет⁵. Според него това е първата официално призната и международно приета българска национална институция от падането на България под турско робство, която предхожда учредяването на Българската екзархия с десет години. Този факт не е широко известен вероятно поради слабото разпространение на католицизма по българските земи. По сведения от 1902 г.⁶ в Македония и Одринско само 714 къщи са унияти. Все по тази тема ще си позволим да отбележим, че още през 1849 година, в резултат на две прошения, първото от 1847 год., изготвено от Александър Екзарх, и друго, внесено от цариградските българи през 1848 год, Високата порта издава ферман, с който се разрешава на българите в столицата на империята да имат свой храм, където техните архиереи да служат на български език. Приема се, че именно в този документ за първи път османската власт официално е споменала „булгар-миллет“, вместо както обикновено дотогава – „рум-миллет“. След неговото излизане се построява временният дървен параклис

³ Темелски, Христо. Из църковното ни минало. София, Издателство „Синева“, 2001, с. 202.

⁴ Желев, Йордан. Българската екзархия – документално наследство. – В: Сборник Държава & църква – църква & държава. София, Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 2006, с. 352.

⁵ Елдъров, Светозар. Полковник Стойчо Гаруфалов. София, Военно издателство, 2015, с. 13.

⁶ Вж. Поглед върху дейността на Българската екзархия, Д. М. и Б., Лайпциг, 1902, с. 46.

„Свети Стефан“ и започва кампания за събиране на средства за голяма църковна сграда⁷.

Атанас Илиев от Стара Загора, началник на Учебния отдел на Българската екзархия в периода 1900 – 1903 г., в спомените си представя Екзархията така: „Тогавашният грегориански патриарх Орманиян казваше *Виетте посолство*. И наистина Българската екзархия беше повече от посолство, тя беше държава в държавата, колкото се отнася до училищната и духовната управа на българското население във вилаетите. Екзархът беше глава на тази държава, избран до живот. Негови главни органи бяха:

- Капукехая – посредник между него и Високата порта;
- Главен секретар на духовния отдел;
- Началник на училищния отдел;
- Счетоводител, който държеше всичките средства на двата отдела, според одобрения и приет бюджет. Счетоводител бе Костадин Седжобалиев, който имаше за помощник Кръстев“⁸.

В подкрепа на това твърдение са и статистическите сведения. До отпътуването на екзарх Йосиф и фактическия край на Екзархията в Цариград през 1913 г. като резултат от дейността в духовното дело в Македония и Одринско са създадени 1 331 църкви, 294 параклиса и 73 манастира, обслужвани от 1 350 свещеници в 15 духовни епархии, 7 от тях управлявани от митрополити, назначени с берати, а 8 – от екзархийски наместници. В сферата на училищното дело до учебната 1912/1913 г. Българската екзархия поддържа 1 373 училища, 87 прогимназии и 13 гимназии с общо 78 854 ученици и 2 266 учители.

По този начин, пише Христо Темелски, Българската екзархия изпълнява национално-обединителна роля, с която се справя успешно до злополучния край на Междусъюзническата война през 1913 г.⁹

НАЧАЛОТО

След продължилата близо четиридесет години църковно-народна борба на 27 февруари 1870 г.¹⁰ султан Абдул Азис подписва фермана за учредяване на самостоятелна българска църква, наречена Екзархия. На следващия ден – 28 февруари, ферманът е връчен от великия везир Али паша във Високата порта на представители на българската общност. Димитър Токушев оценява султанския ферман така: „Това е първото официално признато от

⁷ Виж Маждракова-Чавдарова, Огняна. Статия в Сборник „Българската нация през Възраждането“, том 2, София, 1989 год., изд. БАН, стр. 112.

⁸ Илиев, Атанас. Сборник „Екзарх Йосиф в спомените на съвременници“. София, Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 1995, с. 231.

⁹ Темелски, Христо. Ферманът – схизмата, Екзархията – Патриаршията. – В: Сборник Държава & църква – църква & държава, с. 256.

¹⁰ По стар стил.

османската власт българско учреждение, което има правомощия да управлява духовните дела на всички българи от източноправославно вероизповедание както в пределите на турската държава, така и извън нея“¹¹. Въпреки отпора на Вселенската патриаршия българските дейци в Цариград се заемат с изграждането на Българската екзархия. Свиква се и първият Църковно-народен събор, който заседава от 23 февруари до 24 юли 1871 година. Той е оценен недвусмислено от Илия Тодев: „Така Църковно-народният събор от 1871 г. се превръща в първия български парламент, предвестник на Учредителното събрание от 1879 г.“¹² Според известни български историци¹³ в Събора участват общо 50 души – 15 членове на Привременния смесен съвет и 35 изпратени (избрани) от епархиите. Те са 11 духовни и 39 светски лица.

Най-важната задача на този събор е да изготви и приеме „Устав за управление на Българската екзархия“. Същият е приет по проект на Гаврил Кръстевич и е подписан на 14 май 1871 г. Уставът е преведен на турски език и е даден за одобрение от Високата порта¹⁴. Уставът съдържа 134 члена, разделени в три части.

В първата част, наречена „За лицата“, подробно е разгледана процедурата по избора на Екзарх, на членове на предвидените Свети синод и Екзархийски смесен съвет, на Епархийските митрополити и Епархийските съвети и пр. Във втората част са подробно разписани правата и задълженията на централните и епархийските местни органи. Третата част е посветена на църковните приходи и разходи. За нас тя представлява и най-голям интерес.

Според чл. 107 приходите на архиереите и Екзарха са от „случайни правдини“ и „денежни дажби“. Като „случайни правдини“ са посочени таксите с точно определен размер (чл. 108) за извършваните от висшето духовенство служби: литургия, водосвет, годеж, венчавка, погребение. Предвидено е разпределението на някои такси поравно между архиерея и смесения съвет. Архиерейските „денежни дажби“ (възнаграждения) са посочени в чл. 112, като са категоризирани в зависимост от големината на епархията:

- за архиереи на първостепенни епархии – 72 хил. гроша годишно;
- за архиереи на второстепенни епархии – 54 хил. гроша годишно;
- за архиереи на третостепенни епархии – 45 хил. гроша годишно;

¹¹ Токушев, Димитър. Екзархията и уставът за управление на Българската църква. – В: Сборник Държава & църква – църква & държава, с. 282.

¹² Тодев, Илия. Екзархията – Физическо начало на модерната българска държавност, пак там, с. 238.

¹³ Ников, Петър. Възраждане на българския народ, църковно-национални борби и постижения, София, издание Страшимир Славчев, 1929, с. 278; Маркова, Зина. Българската екзархия 1870 – 1879 г., София, Издателство на БАН, 1989, с. 39 – 40.

¹⁴ Освен в ЦДА, ф. 246к, оп. 4, а.е. 2 текстът на Устава е публикуван и в „История на българите 1878-1944 в документи“, том I, част 2. Състав. Величко Георгиев и Стайко Трифонов. София, Издателство „Просвета“, 1996, с. 137 и следв.

- годишно допълнително възнаграждение за екзарха – 72 хил. гроша;
- за всеки от четиримата синодални архиереи – по 18 хил. гроша годишно.

Според чл. 113 от тези възнаграждения екзархът и архиереите са длъжни да посрещат своите лични и домашни разноски, както и да поддържат архиерейските наместници, протосингели, дякони и други служители, а също така и разноските по обхождане на епархиите си. Член 114 от Устава предвижда приходите за архиерейските възнаграждения, както и добавъчните за екзарха и синодалните членове, да се събират от християнските жители на всеки град и село, без изключение, по шест гроша на венчило. Чл. 121 предвижда възможност за увеличаване на събирания църковен данък с цел поддържане на училищата.

Текущият контрол е възложен на т. нар. Смесени съвети, които следва да се отчитат на епархийските събори. А според чл. 134 от Устава върховният контрол е възложен на Църковно-народния събор, който е било предвидено да се свиква на всеки четири години. Пред него е следвало екзархът, Светият синод и Екзархийският смесен съвет да представят за одобрение общите екзархийски сметки¹⁵.

Тъй като Екзархийският устав от 1871 г. така и не е утвърден от Високата порта, на 10.09.1875 г. е изработен и приет т. нар. „Привременен Правилник за вътрешното управление на Българската екзархия“. Било е предвидено същият да има сила, докато се прегледа и приведе в изпълнение Екзархийският устав. Този Правилник съдържа общо пет члена и е изготвен на български и турски език, тъй като екзархията е официална институция в Османската империя. Той преповтаря част трета от изготвения през 1871 г. Устав „Църковните приходи и разходи“.

В член първи на Привременния правилник¹⁶ се прави категоризиране на епархиите в три степени според важността и големината им. Разписани са заплатите на архиереите от първа, втора и трета степен в същите размери, както предвидените в Устава – съответно по 72 000, 54 000 и 45 000 гроша годишно.

В член втори е предвидено, че освен митрополитското си възнаграждение от Ловешката епархия екзархът ще получава и една особена, „за екзаршеството си“, заплата в размер на 72 000 гроша на година, общо от Българските епархии.

Член трети от Привременния правилник забранява подаръците, помощи и всички други „неузаконени и неопределени правдини“, които до тогава са взимали митрополитите и епископите. Занапред те имат право да

¹⁵ По този въпрос вж. и Любенова, Лизбет. Икономически основи на църковния живот в България. – В: Религия и църква в България, София, ИК „Гутенберг“, 1999, с. 178-189.

¹⁶ ЦДА, фонд 108к, оп. 2, а. е. 1210, л. 30 – 34.

вземат такси за извършването на служби (освен тези, които се извършват даром) в точно определените размери:

- за литургия	50 гроша
- за водосвет	20 гроша
- за годеж	20 гроша
- за венчално позволение (вула)	25 гроша
- за венчавка	50 гроша
- за разделително (развод)	50 гроша
- за погребение	50 гроша
- за потвърждаване на печат и/или подпис (това е аналогично на днешната нотариална заверка).	20 гроша

Предвидено е половината от събраните суми за венчални позволения, за разделителни писма и за потвърждения на печати и подписи да се задържат срещу разноски на Митрополиите, а сметката да се праща за контрол на екзарха.

Според член четвърти от този правилник всеки митрополит, освен своята заплата, ще събира от всеки женен християнин и по шест гроша годишно, които да служат за годишната заплата на екзарха и за заплатите на членовете на Светия синод и на Смесения съвет и на духовните лица и слугите в духовната и другите служби в Екзархията и в епархиите. От тези шест гроша два гроша са предвидени за Екзархията, два гроша – за заплатите на епархийските архиереи, а останалите два са за местните духовни съвети според ранга им.

Член пети е посветен на контрола. Предвижда се, за да не стават злоупотребления в събирането на владичината и за да не се иска нещо повече от населението, да се направи описание (преброяване) на женените православни християни (венчилата) за всяка епархия и всичко, което се събира, да става със знанието на местните власти.

ФИНАНСОВИЯТ КОНТРОЛ

Един от първите случаи на „вътрешно-ведомствен“ финансов контрол в Екзархията описва Зина Маркова¹⁷. Случката се развива в София през османския период, след назначаването на Мелетий Софийски за митрополит. Част от епархийския съвет се обявява срещу него и действа за отстраняването му. През 1875 г. Екзархията изпраща архимандрит Константин да проведе разследване. Той установява редица злоупотреби на митрополит Мелетий, свързани с присвояване на незаконни средства.

¹⁷ Маркова, З. Българската екзархия 1870 – 1879 г., с. 147.

За осъществяването на непрекъснат контрол върху изплащаните средства от страна на Българската държава разбираме от непрекъснатата кореспонденция между екзарх Йосиф и Министерството на външните работи и изповеданията в периода от 1881 г. нататък. Така например с писмо № 210 от 03.05.1881 г. екзархът отговаря на министерско запитване как са изразходвани 6000 франка, които Княжеството е отпуснало целево за купуването на книги за училищата в Македония. Той пише, че са закупени учебници и са предадени за учебното дело в Солун, като ще побърза да изпрати подробна сметка в министерството.

С писмо № 105/30.12.1881 г. екзарх Йосиф изпраща до МВнРИ своите предложения за изменения на получения преди това Проект за „Правилник за начина, по който би се харчили занаяд отпуснатите от Държавната хазна пари за училищата извън Княжеството“¹⁸. В този Проект за Правилник е предвидено (чл. 2), че сумите ще служат изключително за заплащане на учителите, за изграждане и ремонти на училища и учебни помещения. Малка част може да се отдели за стипендии (чл. 3), но само за учащи се в училищата, поддържани от Екзархията. Член 5 предвижда Българската екзархия да дава редовна и точна сметка за получените суми и то в срок от 3 месеца след всяко постъпление. Сметките (разбирай отчетите) трябва да се подписват от самия екзарх и да се придружават от „оправдателни документи“.

Към последните има и много изисквания, като трябва да съдържат:

- името и прякора на лицето;
- вида и курса на парите (валутата), които са платени;
- подписите на получателите и надписи на поне двама от членовете на общината, където е училището;
- печата на тази община.

В член 7 е записано, че Българската екзархия се задължава да изработи и представи за одобрение пред Княжеското правителство един правилник за действията по гореуказаната цел. Този правилник трябва да съдържа всичко, което е нужно, за „едно редовно управление на тия училища, сериозно надзираване и широк контрол върху сумите, които ще се харчат“.

Според член 8 всички поправки на сградите трябва да се правят чрез общините. Член 9 предвижда Българската екзархия да представя ежегодно, в срок до края на месец юли, подробно изложение по този въпрос за изтеклата година, заедно с проект за следващата. Според член 10 (последен) цялостното управление и надзорът е възложено на екзарха, той е лично отговорен за отпуснатите суми.

¹⁸ Вж. Българите в Македония и Тракия 1879 – 1912, с. 18 сл.

С Доклад 208/18.03.1883 г.¹⁹ екзарх Йосиф дава подробен отчет за изразходваните суми, получени на 16.09.1882 г. Има изготвени таблици за разходите по санджаци и са приложени оправдателни документи.

С Доклад 230/21.03.1883 г.²⁰ екзархът дава отчет за закупеното дворно място със сграда в гр. Солун за нуждите на Българската мъжка гимназия, макар че това не е станало с пари от Княжеството. Уведомява, че започва строеж на ново крило, прилага Равносметка, потвърдена от Контролната комисия (вероятно се има предвид „Стопанската комисия“, представена по-горе). За покриването на тези разходи ще се разчита на пари от Екзархията, но вече получени от Българската държава.

С писмо 357/23.05.1883 г. екзарх Йосиф изпраща в София оправдателни документи за изразходваните до 30 април с. г. суми.

С Доклад 763/28.10.1883 г.²¹ екзарх Йосиф изпраща в София до МВнРИ т. нар. „Равносметка на разносните по училищното дело в Македония и Одринско за изтеклата учебна 1882/1883 година“. Същата е потвърдена от протосингела на Екзархията и е дадена за проверка на членовете на новосъздаденото Попечителство. В Доклада се казва, че това Попечителство е създадено през лятото на 1883 г. (не е свързано с разходите) и с благодарност е приело предложението „да я прегледат като търговци тая равносметка и според както я намерят – да се произнесат“.

С писмо 314/07.04.1884 г.²² до МВнРИ екзархът дава подробен отчет по изпълнението на бюджета за учебната 1883/1884 г. и коментари по него.

Налице е и Доклад 451/04.06.1884 г., в който екзархът съобщава в София, че Попечителството е избрало една тричленна комисия в състав: господата Стоянович, Тъпчилещов и Дренски, под председателството на деловодителя, която да прегледа приложените оправдателни документи. Написано е, че на 25.05.1884 г. тая комисия е прегледала документите и е намерила, че парите са похарчени съобразно действащия бюджет на Попечителството. Прилагат се и 12 свитъка оправдателни документи²³.

В този период (1885 – 1886 г.) са и известните спорове между Министерството в София и Екзархията в Цариград, породени от желанието на МВнРИ да бъдат предварително попълвани от страна на Екзархията и от получателите на суми на т. нар. „требвателни ведомости“. С тях министерството в София иска да наложи спазването на една бюджетна процедура, възприета в Княжеството, т. е. спазването на изискванията на Закона за отчетността по бюджета, приет на 17 декември 1884 г. Както е обяснено от автора на проектозакона Михаил Тенев, началник на

¹⁹ Българите в Македония и Тракия 1879-1912. Нови документи, стр. 49 – 50.

²⁰ Пак там, стр. 50.

²¹ Пак там, стр. 77.

²² Пак там, стр. 111.

²³ Вж. Българите в Македония и Тракия 1879-1912, Нови документи, с. 138.

Отделението по отчетността в МФ, а по-късно министър на финансите²⁴, сумите, предвидени в бюджета за всяко министерство, вместо да се откриват наведнъж за цялата година, ще остават в разпореждане на министъра, който според потреббата разрешава чрез издадени парични искания и известия да се отпуска необходимата за всеки разход сума, като се държи сметка за отпусканите суми. Тази процедура може да се определи приблизително като попълване на предварителни заявки, с много предвидени реквизити и подписи, необходими за отпускане на средствата. За по-доброто изпълнение на закона са били изготвени и разпратени с окръжни писма за прилагане от 01.01.1885 г. няколко правилника, като:

- за приспособяване на Закона за отчетността по бюджета, съдържащ 68 члена и 31 образци;
- за способа за произвеждане на държавните разходи и документите, които трябва да ги оправдават;
- за счетоводството на епархийските духовни съвети, съдържащ 45 члена и 13 образци.

Когато става дума за заплатите на приблизително 200 екзархийски учители, разпръснати по вилаетите, такова предварително събиране на подписи, изпращане на ведомости и пр. би било трудно изпълнимо. Трудно изпълнимо е и при ежедневното поддържане на пансионите и училищата. Екзархът е противник на спазването на тези изисквания и подробно се аргументира защо тези изисквания не могат да бъдат изпълнявани. Накрая стига дори до аргумента, че Българската екзархия в Цариград е османска институция и на нея не може да бъде наложено спазването на законите на Българското княжество. В тази посока може да бъдат приведени като пример редица запазени писма на екзарха до министъра на външните работи и изповеданията, до министър-председателя, дори до княза.

На 17.11.1888 г. в Дневника на екзарха има запис, от който разбираме, че господата Генчев и Хранов свършили ревизията на Учебния отдел „отначало докрай“.

За извършвани злоупотреби с екзархийски средства разказва в спомените си Стефан Лафчиев²⁵. Според него протосингела на екзарха, архимандрит Борис, е злоупотребил с 20 000 златни франка. „Неотчетен“ е останал и главният инспектор Наумов, който според автора залагал в хазартни заведения с екзархийски средства.

За злоупотребите на отец Борис с болка пише в Дневника си и екзархът. Липсвали 973 турски лири. Значителна сума, равна на над 20 000 златни лева по онова време!

Затова на 10.09.1906 г. в Цариград пристигнала комисия от София, за да извърши финансова ревизия на Българската екзархия. Същата била в

²⁴ Тенев, М. Живот и дейност, изд., БНБ.

²⁵ Вж. Спомени за Българската екзархия, с. 87.

състав Васил Хр. Дюстабанов, възпитаник на Габровската гимназия, съветник във Върховната сметна палата, и г-н Червеняков, началник Финансова инспекция. Тук би било любопитно да се уточни дали съветникът във Върховната сметна палата Дюстабанов е същият този Дюстабанлиев, възпитаник на Габровската гимназия, отхвърлен от екзарха като непригоден за касиер на Екзархията през есента на далечната 1884 г. и ако това е така, доколко този факт е повлиял върху обективността му при провеждането на тази ревизия.

За последната ревизия, проведена есента на 1907 година, към екипа се присъединяват и началникът на дирекцията Вероизповедания при Министерството на външните работи и изповеданията, както и един финансов ревизор.

Тези ревизии – 4 на брой, са проведени от септември 1906 до септември 1907 година. Те обхващат периода от месец септември 1895 до месец август 1907 година.

Резултатите на комисията от проведените ревизии са следните:

- В Акта за произведена ревизия за времето 01.09.1895 – 01.09.1900 г. има само описание на движенията на паричните средства – приходи и разходи за съответния период.
- В Акта за произведена ревизия за времето 01.09.1899 – 01.09.1906 год. освен описанието на движението на паричните средства – приходите и разходите, са посочени и началниците на Училищния отдел (те и касиери на отдела) и теглените от тях средства.
- В Акта за произведена ревизия за периода 01.09.1904 – 01.09.1906 год. се съдържа оценка на ревизионния екип – цитат:
„Сметките на учебния отдел са водени по двойното счетоводство до 1903/1904 учебна година, а оттогава до днес двойното счетоводство е изоставено и се води само една Партидна книга, в която се записват отпуснатите суми по параграфи. Води се и касова книга, в която началникът на отдела прави записи, когато са изтеглени пари от банката Кредит Лионе.“²⁶
- В Акта за произведена ревизия за периода 1906 – 1907 година са описани и някои констатирани слабости, като:
 - липси на документи по отчета 1906/1907 година на някои включени в отчетите конкретни разходи;
 - факта, че са изплащани веществени разходи за предходната учебна година (включени в отчет 1905/1906) със средства от бюджета 1906/1907 год.;

²⁶ Виж ЦДА, фонд 246к, опис 1, арх. ед. 565, листове 13 – 100.

- по издръжката на пансионите – липса на месечни равностетки, проверени от Стопанските комисии;
- по наемането на здания – липса на контракти за наемането им;
- няма равностетка на всички фондове за периода;
- няма бордера за изтеглените суми от банка Кредит Лионе за цялата учебна 1906/1907 година;
- ненаправени пенсионни удръжки в този период.

Относно упражнявания от страна на Княжеството държавен контрол върху финансите и отчетността на Българската екзархия в Цариград можем да се обърнем към „Правилник за произвеждане и оправдаване на държавните разходи“, утвърден с княжески указ № 186/1907 г.²⁷, чийто чл. 25 е посветен на Българската екзархия.

Същият е озаглавен „Поддържане Екзархията“.

Той гласи: „Сумите за поддържане Екзархията се отпускат чрез Българската Народна Банка, по писмено поискване на негово блаженство екзарха, в аванс и на части, според нуждата.

Документи:

1. Разписка от Българската Народна Банка;
2. Разписка от негово блаженство екзарха.

Отчет за приходите и разходите на Екзархията от началото до края на годината, придружен с останалите оправдателни документи според вида на разхода, се представя от счетоводителя на Екзархията в Министерството на външните работи и на изповеданията най-късно до 1 март на следната година. Той се проверява от комисия, състояща се от:

- един съветник, делегиран от Върховната Сметна Палата;
- началника на отделението за държавната и обществена отчетност при Министерството на финансите;
- началника на вероизповедното отделение при Министерството на външните работи и на вероизповеданията; и
- един финансов инспектор, определен от министъра на финансите.

Най-късно 15 дни след пристигането на отчета комисията започва проверката. Протоколите на тая комисия се предават на Върховната Сметна Палата за окончателно произнасяне“. (Екземпляр от това издание ние открихме и закупихме от антикварна книжарница и дарихме на музейния кът на Сметната палата, открит през месец март 2020 година.) Отделно от

²⁷ Правилник за произвеждане и оправдаване на държавните разходи. София, Държавна печатница, 1907.

това ни е известно съществуването²⁸ на „Правилник за ревизия на църковните учреждения от ревизорите по епархии“. Той обаче също се е отнасял само за църковните учреждения, намиращи се на територията на Княжество България, и не се отнасял за църквите по вилаетите в Османската империя.

В едно от „окръжните „писма, издадено от Ковчежния отдел на Екзархията под номер 5116 от 20 април 1912 година²⁹, разбираме, че към този момент в Екзархията съществува „Правилник за произвеждане и оправдаване на разходите“. Неговият член 1 изисква всички подведомствени на Екзархията учреждения да представят най-късно до 1 юни обстойни доклади за постоянните си и временни нужди, за да се вземат под внимание при съставянето на бюджета за следващата учебна година.

Малко по-късно с писмо 6227³⁰ от 12 юни 1912 год., вече на основание член 52, алинея втора от цитирания по-горе Правилник, от управителите на пълните и непълните училища се изисква в установения срок (до 15 юли) да представят годишната равносметка на приходо-разходите през учебната 1911/1912 година на поверените им пансиони. Отправено е и предупреждението да се изплатят всички пансионатни дългове и че след 15 юли няма да се приемат и признават за редовни разходи никакви забавени плащания.

В един от последните записи в Дневника си, на 15.01.1915 г., екзарх Йосиф отбелязва: „Последната сметка с правителството е сключена и предадена“.

&

В заключение може да обобщим, че Българската екзархия е изиграла своята високопатриотична роля за обединяването на българската нация и запазването на българщината в териториите, останали в Османската империя. Според нас това е ставало едновременно и чрез църковната ѝ дейност, но и чрез училищно-просветното дело. (Историците не са единни в становищата си кое от двете направления е трябвало да бъде водещото.) Своята роля, като финансова опора на Екзархията, е изпълнила и Българската държава. Правителствата на различните партии са се сменявали, като министри на външните работи в разглеждания период са били изтъкнати политици – Константин Стоилов, Георги Вълкович, Марко Балабанов, Илия Цанов, Христо Стоянов, Григор Начович, Георги Странски, Димитър Греков, Тодор Иванчов, Рачо Петров, Стоян Данев, Димитър Станчов, Стефан Паприков, Александър Малинов и Иван Евстратиев Гешов. Но държавната външна политика за постоянно увеличаваща се финансова помощ към Екзархията е била неизменна. Единствено така нашата държава е могла да поддържа жив българския дух в неосвободените земи на Сан-Стефанска България. Това е била националната ни кауза!

²⁸ ЦДА фонд 166к, опис 1, арх.ед. 586.

²⁹ ЦДА фонд 246к, опис 3, арх.ед. 130, лист 3.

³⁰ ЦДА фонд 246к, опис 3, арх.ед. 130, лист 7.

Библиографска справка:

1. „Български екзарх Йосиф Първи. Дневник“ София, 1992, военноизд. комплекс „Св. Георги Победоносец“.
2. Георгиев, Величко и Стойко Трифонов. Сборник „Българите в Тракия и Македония 1879 – 1912 г. Нови документи“, София, 1994 год., изд. „Клуб 90“.
3. Елдъров, Светослав. „Полковник Стойчо Гаруфалов“, София, 2015, Военноиздателски комплекс „Св.Георги Победоносец“.
4. Желев, Йордан. „Българска екзархия – документално наследство“, Виж сборник „Държава и църква – църква и държава“, София, 2006, университетско издателство „Св. Климент Охридски“.
5. Лафчиев, Стефан. „Спомени за Българската екзархия“, София, 1994.
6. Любенова, Лизбет. „Икономически основи на църковния живот в България“, виж сборник „Религия и църква в България“, София, 1999, изд. Гутенберг.
7. Маркова, Зина. „Българската екзархия 1870 – 1878“, София, 1989 год., изд. БАН.
8. „Михаил Тенев –живот и дейност“, изд. БНБ.
9. Ников, Петър. „Възраждане на българския народ, църковно-национални борби и постижения“, София, 1929 год., издателство Страшимир Славчев.
10. Правилник за произвеждане и оправдаване на държавните разходи, София, 1907 год., Държавна печатница.
11. „Поглед върху дейността на Българската екзархия“ О., М. и Б. Лайпциг, 1902 год.
12. Сборник „Екзарх Йосиф в спомените на съвременниците“, София, 1995, университетско издателство.
13. Сборник „Религиозни институции и национална идентичност на Балканите – XIX – XX век“, изд. БАН, София, 2021 год.
14. Темелски, Христо. „Из църковното ни минало“, София, 2001, издателство Синева.
15. Темелски, Христо. „Ферманът – схизмата, Екзархията – Патриаршията“, виж Сборник „Държава и църква – църква и държава“.
16. Токушев, Димитър. „Екзархията и уставът за управление на Българската църква“, пак там.
17. Тодев, Илия. „Екзархията – физическото начало на модерната българска държавност“, пак там.

18. Централен държавен архив фонд 246 к ,опис 4, арх. единица 2
 „ фонд 108 к ,опис 2, арх. единица 1210
 „ фонд 246 к, опис 1, арх. единица 565
 „ фонд 166 к, опис 1, арх. единица 586
 „ фонд 246 к, опис 3, арх. единица 130

**FINANCIAL CONTROL IN THE BULGARIAN EXARCHATE IN
 CONSTANTINOPOLIS UNTIL 1913**

Emil Evlogiev

Certified Public Accountant

Registered Auditor

Keywords:	Summary
<p><i>Financial control</i></p> <p><i>Bulgarian Exarchate</i></p> <p><i>The Principality of Bulgaria</i></p> <p><i>Provisional Regulations for the Internal Administration of the Bulgarian Exarchate</i></p> <p><i>Statute of the Bulgarian Exarchate</i></p>	<p><i>The restoration of the Bulgarian Orthodox Church in the national 19th century was undoubtedly the first official recognition of the Bulgarian linguistic and cultural community as a self-determining and self-standing nation within the multi-ethnic Ottoman Empire. After the issuance of the 1870 Firman (Sultan’s edict), the most significant event in 1871 was the convening of the Church-People’s Council, which on 14 May 1871 adopted the Exarchate Statute. It was submitted to the Ottoman government (High Porte) for approval. However, such approval was never received!</i></p> <p><i>Later, in September 1875, the so-called "Provisional Statute" was approved and sent to the Exarchate for application, consisting of only 4 articles, almost repeating the financial part of the previously drafted Exarchate Statute. When it was printed, however, its name was changed to "Provisional Regulations for the Internal Administration of the Bulgarian Exarchate". Using it, the Exarchate's officials could now legally collect revenues and account for and control their expenditures.</i></p> <p><i>Since the Bulgarian Exarchate (although an Ottoman state institution) was financially supported after 1879 by the Principality of Bulgaria, as early as 1881 Exarch Joseph proposed a draft "Regulations for the manner in which the money henceforth appropriated for schools outside the Principality should be spent".</i></p>